

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

ЦИМБРІВСЬКИЙ ТАРАС СТЕПАНОВИЧ

УДК: 341.222 /.223

**ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПІВ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ ТА
НЕПОРУШНОСТІ КОРДОНІВ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ**

Спеціальність 12.00.11 – міжнародне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

КИЇВ – 2008

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі міжнародного права Львівського національного університету імені Івана Франка

Науковий керівник

кандидат юридичних наук, професор
РЕПЕЦЬКИЙ Василь Миколайович,
завідувач кафедри міжнародного права
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Офіційні опоненти

доктор юридичних наук, професор
ДМИТРИЄВ Анатолій Іванович,
професор кафедри міжнародного права,
Український державний університет фінансів
та міжнародної торгівлі
при Міністерстві фінансів України

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
САВЧУК Костянтин Олександрович,
відділ міжнародного права і порівняльного
правознавства Інституту держави і права
НАН України ім. В.М. Корецького

Захист відбудеться „17” листопада 2008 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.10 в Інституті міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 04119, м. Київ, вул. Мельникова, 36/1.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: м. Київ, вул. Володимирська, 58, к.10.

Автореферат розіслано „15” жовтня 2008 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

М.М. Гнатовський

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасний етап розвитку міжнародних відносин характеризується стрімким зростанням загальної кількості збройних конфліктів, активною протидією тероризму, динамічною боротьбою за світову гегемонію, утвердженням примату загальнолюдських цінностей як відображення фундаментальних прав і свобод людини. На цьому тлі відбуваються процеси пов'язані із застосуванням сили, спробами реалізації народами (націями) права на сецесію, проявами територіальних спорів. У подібних умовах закономірно виникає загроза цілісності державної території та непорушності державних кордонів. Саме тому існує об'єктивна необхідність у сумлінному виконанні суб'єктами міжнародного права зобов'язань, передбачених основними принципами міжнародного права та забезпеченні у такий спосіб ефективного міжнародно-правового регулювання названих вище процесів. Ключову роль у цьому контексті відіграють, головним чином, принципи територіальної цілісності та непорушності кордонів, які станом на сьогоднішній день є універсальними нормами міжнародного права. Нормативний зміст принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів, що сформувався внаслідок їх становлення, передбачає комплексну систему юридичних гарантій безпеки цілісності державної території та непорушності державних кордонів. Особливість предметної сфери регулювання зазначених принципів полягає, з огляду на існуючі загрози і виклики, насамперед у визначенні основних прав і обов'язків суб'єктів міжнародного права щодо території та кордонів.

Основу наукового дослідження складає практика міжнародного права, яка містить низку прикладів анексії території (Голанські висоти, Єрусалим, Сектор Газа, Кувейт, Прибалтійські держави), розпаду держав в порядку реалізації народами (націями) права на сецесію (колишній Радянський Союз, колишня Югославія). В результаті цих подій, наприклад у випадку дезінтеграції колишнього Радянського Союзу та колишньої Югославії, відбулась зміна міжнародно-правового статусу суб'єктів федерацій, що входили до складу цих держав. Натомість анексія колишнім Радянським Союзом Прибалтійських держав у 1940 р. призвела до неправомірної втрати їх незалежності, яка була відновлена лише на початку 1990 р. Поведінка суб'єкта міжнародного права, що супроводжується діями анексії та сецесії, з точки зору її юридичної кваліфікації не лише ставить під загрозу цілісність державної території, непорушність її кордонів, але й здійснює негативний вплив на загальний стан дотримання принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів. Практика міжнародного права свідчить про приклади порушень принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів, незважаючи на їх високий рівень нормативного закріплення в

універсальних, регіональних міжнародно-правових актах, практиці Міжнародного суду ООН, національному законодавстві держав. Неналежна імплементація цих принципів на внутрішньодержавному рівні зумовлює появу прогалин у законодавстві в сфері регулювання зазначених відносин, що негативно позначається на виконанні суб'єктами зобов'язань за цими принципами. Особливу небезпеку становлять спроби штучного утвердження права на попереджувальну самооборону як легітимного міжнародно-правового критерію застосування сили, які відбуваються за рахунок порушення принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів.

Обрана тема дисертаційного дослідження у повній мірі стосується і України як невід'ємного члена міжнародного співтовариства. Одне із стратегічних завдань України в цьому напрямі виступає зміцнення національної безпеки шляхом належного забезпечення виконання принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів.

Доктрина міжнародного права пропонує широкий спектр досліджень присвячених питанню принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів. Серед представників російської школи міжнародного права на увагу заслуговують праці С. Бабуріна, Ю. Барсегова, Л. Волової, В. Зайцевої, Б. Клименка, І. Конюхової, І. Лукашука, В. Мазова, В. Мелкова, Н. Міронова, В. Муравського, В. Пустогарова, А. Талалаєва, Б. Тузмухамедова та інших юристів-міжнародників у яких розглядаються окремі теоретичні аспекти принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів. Значна частина цих дослідників розглядає зазначені принципи здебільшого з позицій аналізу основних історичних етапів їх формування, визначення особливостей їх кодифікації в міжнародному праві та встановлення нормативного змісту принципів. При цьому інші актуальні питання, зокрема дослідження функціонування механізму міжнародно-правового регулювання в контексті принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів, як правило, залишаються поза увагою російських теоретиків.

Іноземні дослідники пропонують, на відміну від російської доктрини міжнародного права, дещо інші підходи у дослідженні принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів, які ґрунтуються на засадах систематизації особливостей застосування даних принципів у практиці міжнародного права. Науковий доробок іноземних вчених як-от Т. Бартоша, К. Березовського, А. Кассезе, Л. Іствуда, Т. Гранта, М. Коена, М. Коскеніємі, С. Ратнера, Я. Сімонідеса, Я. Тирановського, К. Чао, Л. Чена, М. Шоу характеризується не лише значним науковим та прикладним значенням, але також органічно доповнює існуючі прогалини, властиві російським доктринальним вченням. Особливу теоретичну цінність представляють міжнародно-правові погляди Л. Брілмаєра, Д. Ллойда, К. МакМіллана, Б. Мейснера, П. Нанди, Т. Таппе, які

відображають обґрунтування юридичних меж співвідношення між принципами територіальної цілісності та принципом права націй (народів) на самовизначення. Домінуюча більшість інших науковців в особі К. Антонополуса, А. Аренда, Я. Броунлі, В. Качераускіса, А. Робертса, В. Хоу, Л. Шелефа розробили ґрунтовну доктринальну базу щодо принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів в частині правової регламентації відносин, що виникають у зв'язку із застосуванням сили або погрози нею (окупація, анексія території).

Серед вітчизняних вчених, котрі зробили внесок у розвиток теоретичних концепцій принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів, слід виокремити М. Буроменського, В. Буткевича, А. Дмитрієва, В. Мицика, В. Муравйова, Г. Анцелевича, К. Савчука, О. Покрещука. В інших працях українських вчених висвітлюються аспекти інституціалізації принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів (О. Буткевич) та їх імплементації в національне законодавство України (В. Денисов, А. Мельник, О. Мережко) тощо. Загалом станом на сьогоднішній день в українській доктрині міжнародного права не існує окремого комплексного монографічного дослідження, присвяченого ґрунтовному аналізу принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в рамках планових наукових досліджень кафедри міжнародного права Львівського національного університету імені Івана Франка в контексті теми „Міжнародно-правовий захист прав людини: теорія, сучасність, перспективи” (реєстраційний № 01050004926).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у системному аналізі юридичного змісту принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів та особливостей реалізації цих норм у сучасних міжнародно-правових відносинах.

Поставлена мета визначає необхідність вирішення таких завдань:

- проаналізувати історичний розвиток принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів та встановити особливості інституціалізації цих принципів на окремих етапах становлення міжнародного права;
- розкрити суть юридичних приписів, передбачених принципами територіальної цілісності та непорушності кордонів;
- з'ясувати специфіку правової регламентації відносин, що виникають між суб'єктами міжнародного права з приводу виконання ними зобов'язань за принципами територіальної цілісності та непорушності кордонів;

- дослідити рівень імплементації принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів у національне законодавство України та діяльність державних органів України із забезпечення виконання зобов'язань за даними принципами;
- виокремити основні загрози та виклики забезпеченню територіальної цілісності та непорушності кордонів України на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин.

Об'єктом дисертаційного дослідження є юридичні приписи принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів, закріплені в універсальних та регіональних міжнародно-правових актах, статутах та резолюціях міжнародних організацій, конституціях, законах і підзаконних нормативно-правових актах України та інших держав.

Предметом дисертаційного дослідження є правовідносини, що виникають в процесі виконання суб'єктами міжнародного права зобов'язань передбачених принципами територіальної цілісності та непорушності кордонів.

Методи дослідження. Під час встановлення об'єктивності та обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, які виносяться на захист, використано комплекс загальнонаукових та спеціально-наукових методів: *історичний метод* – при визначенні становлення та розвитку принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів у міжнародному праві; *порівняльний метод* – при виявленні доктринальних підходів в трактуванні нормативного змісту принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів; *метод тлумачення права* – при дослідженні резолюцій міжнародних організацій, рішень міжнародних судових органів, односторонніх актів держав (протестів і визнання) у сфері застосування та дотримання принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів; *системний метод* – при встановленні місця зобов'язань держав, передбачених принципами територіальної цілісності та непорушності кордонів, в ієрархії джерел національного законодавства України; *метод прогнозування і моделювання* – для розробки практичних рекомендацій щодо адаптації механізму правового регулювання відносин на міжнародному та національному рівнях, що виникають у зв'язку з виконанням суб'єктами міжнародного права зобов'язань за принципами територіальної цілісності та непорушності кордонів.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що дисертація є першою у вітчизняному загальнотеоретичному правознавстві спробою монографічного системного дослідження дотримання принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів у міжнародному праві.

В рамках проведеного дослідження сформульовано низку теоретичних положень, зокрема:

1. Положення дисертаційного дослідження, які виносяться на захист *вперше*:

– запропоновано авторське визначення термінів „загальні і спеціальні ознаки принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів”, що використовуються для дослідження нормативного змісту принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів. Загальні ознаки принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів передбачають їх універсальний, загальновизнаний та імперативний характер. Основні концептуальні засади принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів, в розумінні спеціальних ознак, визначають функціональне призначення принципів у міжнародно-правовому регулюванні;

– серед викликів на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин виокремлено особливий вид анексії – *політична анексія* (модифікована форма військової анексії), що становить загрозу забезпеченню територіальної цілісності та непорушності кордонів. Під терміном „політична анексія” розуміється здійснення органами державної влади, в умовах паралельного існування двох урядів, дій виконавчорозпорядчого характеру щодо передачі юридичного титулу державної території іншій державі без проведення загальнонаціонального референдуму з цього питання;

– обґрунтовано ідею щодо необхідності розробки загальновизнаних міжнародно-правових критеріїв реалізації націями (народами) права на сецесію. Встановлено, що взаємна згода сторін, анексія території, нормативно-правове закріплення сецесії у конституціях держав в майбутньому претендують на такий статус, що, в свою чергу, створить правові межі між забезпеченням принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів з боку держав і реалізацією сецесії як форми принципу права націй (народів) на самовизначення;

2. *Подальшого розвитку* отримали доктринальні дослідження, присвячені питанню історії становлення принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів:

– доведено, що в контексті особливостей становлення принципу територіальної цілісності, формування назви принципу і його юридичних приписів – це два самостійні відокремлені у часі процеси;

– встановлено, що витоки ідеї непорушності кордонів беруть початок у період стародавнього міжнародного права, який створив сприятливі передумови для її подальшої еволюції у документах Вестфальського миру 1648 р., актах Віденського конгресу 1815 р. та інших міжнародно-правових актах та в цілому забезпечило їй статус основного принципу міжнародного права у ХХ столітті;

3. Вдосконалено теоретичну розробку питання, пов'язаного із дотриманням принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів на практиці:

– виявлено, що юридична кваліфікація практики міжнародного права на предмет виявлення ознак порушення принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів передбачає застосування інтертемпорального принципу, загального принципу права *ex injuria jus non oritur*, доктрини *uti possidetis juris*, визнання відсутності зворотної дії принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів у часі та розуміння їх нормативного змісту в цілому і особливостей інших основних принципів міжнародного права зокрема;

– встановлено, що діяльність України в сфері імплементації міжнародно-правових зобов'язань за принципами територіальної цілісності та непорушності кордонів у національне право полягає не лише в їх законодавчому закріпленні, але й також створенні механізму реалізації даних принципів з боку органів державної влади, що включає комплекс заходів організаційно-правового характеру щодо забезпечення виконання юридичних приписів даних принципів.

Практичне значення одержаних результатів дисертації. Наукове значення дисертаційного дослідження визначає систематизований виклад матеріалу, який відображає основні теоретичні та юридичні аспекти принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів, механізм правового регулювання міждержавних відносин за участю даних принципів, а також – практику України у виконанні зобов'язань передбачених зазначеними принципами. Отримані дисертантом результати дослідження можуть бути використані: з метою поглиблення наукових знань та розширення існуючої теоретичної бази, що стосується принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів; для вдосконалення чинних та розробки нових міжнародно-правових актів, що закріплюють нормативний зміст принципів; під час діяльності державних органів влади України (Верховна Рада, Кабінет Міністрів, Президент, Служба безпеки, Міністерство закордонних справ, Рада національної безпеки і оборони тощо) в процесі виконання повноважень, спрямованих на забезпечення територіальної цілісності та непорушності кордонів України. Пропозиції і рекомендації, зроблені в ході дослідження, слід використати під час прийняття Верховною Радою Закону України „Про нормативно-правові акти України” та ухвалення Верховним Судом України постанови „Про застосування судами загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права і міжнародних договорів України”.

Теоретичні положення дисертаційного дослідження можуть бути використані у навчально-методичних цілях, зокрема у підготовці і перепідготовці фахівців з міжнародного права, розробці навчальних

посібників і підручників з міжнародного права, в процесі викладання загального курсу і спецкурсів з дисципліни міжнародного права.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є творчою самостійною науковою роботою. Основні теоретичні положення та розробки, що характеризують наукову новизну дослідження, теоретичне і практичне значення його результатів, одержані дисертантом особисто.

Апробація результатів дисертації. Окремі положення та висновки роботи обговорювались на засіданнях кафедри міжнародного права Львівського національного університету імені Івана Франка та пройшли апробацію під час проведення наступних науково-практичних конференцій: Звітної наукової конференції Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, лютий 2006 р.), Третьої міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів, здобувачів „Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку” (м. Луцьк, 23-24 березня 2007 р.), П’ятнадцятої міжнародної наукової конференції молодих вчених „Наука і вища освіта” (м. Запоріжжя, 17–18 травня 2007 р.)

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладені в 4 наукових публікаціях, опублікованих у фахових виданнях.

Структура і обсяг дисертаційного дослідження. Структура дисертаційного дослідження обумовлена його метою та завданнями. Робота складається із вступу, трьох розділів, поділених на шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертаційного дослідження становить 248 сторінок, з них 47 сторінок – список використаних джерел, який складається із 480 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, її зв’язок з науковими програмами, планами та темами, визначаються мета та завдання, об’єкт і предмет, а також методологія дослідження, розкривається наукова новизна отриманих результатів та їх практичне значення, подаються відомості про апробацію і публікацію основних положень дисертаційного дослідження, його структуру та обсяг.

Розділ 1 „Загальнотеоретична характеристика принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів” складається із двох підрозділів, в яких розглядаються історичні етапи становлення цих принципів та їх нормативний зміст. У підрозділі 1.1. **„Історія становлення і кодифікація принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів”** проаналізовано історію формування принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів у міжнародному праві.

Відзначається, що інституціоналізація даних принципів нерозривно пов'язана із загальною історією міжнародного права. Витоки концепції територіальної цілісності беруть початок у ідеї недоторканості державної території, що отримує обґрунтування в стародавній період міжнародного права. Дослідивши становлення принципу територіальної цілісності дисертант приходить до висновку, що цей принцип формувався на стику інших принципів міжнародного права як от принципу заборони застосування сили або погрози нею, принципу суверенної рівності держав, принципу мирного вирішення суперечок. Крім того, констатується, що особливу роль для розвитку принципу територіальної цілісності відіграв інститут нейтралітету, що виступав договірним способом забезпечення територіальної цілісності державної території. На думку автора, принцип територіальної цілісності до 70-х рр. XX ст. розглядається як частина принципу заборони застосування сили або погрози нею. Водночас, з прийняттям Заключного акту Ради з безпеки і співробітництва у Європі 1975 р. (Заключного акту НБСЄ) принцип територіальної цілісності отримав статус самостійного принципу міжнародного права з розгорнутим міжнародно-правовим тлумаченням. Встановлено, що на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин однією із характерних особливостей кодифікації міжнародними організаціями принципу територіальної цілісності є всезагальне визнання принципу, яке, втім, рідко передбачає визначення його основних нормативних приписів. Наголошується, що сьогодні принцип територіальної цілісності виступає нормою як загального, так і позитивного міжнародного права.

Дисертантом виявлено, що зародження концепції непорушності кордонів відбувається в стародавній період міжнародного права у формі договірно-правового визначення лінії кордонів і правової регламентації недоторканості кордонів. За результатами аналізу історії міжнародного права, автор звертає увагу на важливе значення Вестфальського миру 1648 р., Віденського конгресу 1815 р. для становлення непорушності кордонів як одного із принципів міжнародного права. Разом з тим, доведено, що динаміка розвитку принципу непорушності кордонів у 70-х рр. XX ст. призводить до структурного виокремлення його нормативних приписів. В результаті цього, принцип непорушності кордонів, на думку автора, закономірно визнано з боку міжнародного співтовариства як один із основних принципів міжнародного права в Заключному акті НБСЄ 1975 р. Крім того, підкреслюється, що універсалізація принципу непорушності кордонів і розширення його територіальної сфери дії відбувається за активної участі міжнародних організацій, що представляють основні правові системи світу (ООН, Африканський Союз, Рада Європи, Організація Ісламська конференція, Організація з безпеки і співробітництва у Європі). Звідси, зокрема за допомогою *opinio juris*, яке відображають резолюції цих міжнародних організацій, дисертант формує

висновок щодо універсального характеру принципу непорушності кордонів.

Підрозділ 1.2. „Поняття та нормативний зміст принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів” присвячений головним чином дослідженню особливостей нормативних приписів принципів. Зазначається, що в основі аналізу даного питання закладена проблема назви принципу територіальної цілісності. Це, на думку дисертанта, зумовлено проблемою ширшого характеру, зокрема співвідношенням понять „територіальна цілісність” у англійській, французькій, іспанській редакції Статуту ООН (ст.2 п.4) з поняттям „територіальна недоторканість”, закріпленому у російському варіанті Статуту ООН. На прикладі сучасної практики Генеральної Асамблеї ООН акцентується увага, що дана проблема залишається нерозв’язаною і сьогодні. Крім того, встановлено, що існує схожа проблема використання наукового апарату для позначення принципу непорушності кордонів, зокрема у частині розмежування понять недоторканості і непорушності кордонів.

Під час аналізу поняття принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів висувається авторське визначення загальних і спеціальних ознак принципів. Серед загальних ознак принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів автор виділяє універсальність, імперативність, загальновизнаність. Натомість спеціальні ознаки принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів не лише розкривають суть їх загальних ознак, але й детермінуються функціями, покладеними на ці принципи.

Обґрунтовано, що юридичний зміст принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів передбачає як зобов’язуючі, так і забороняючі норми. Разом з тим, на думку дисертанта, в межах подібної класифікації нормативних приписів цих принципів допускається окрема категорія уповноважуючих норм (наприклад, право на територіальну цілісність).

Відзначається, що якісною характеристикою нормативного змісту принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів слід вважати об’єкт та суб’єкти принципів. Наприклад, в контексті дослідження суб’єктів принципу територіальної цілісності виявлено, що склад суб’єктів цього принципу залежить від характеру його нормативних приписів (забороняючий, зобов’язуючий, уповноважуючий).

Розділ 2 „Принципи територіальної цілісності та непорушності кордонів у механізмі міжнародно-правового регулювання” складається із двох підрозділів. У **підрозділі 2.1. „Актуальні проблеми дотримання принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів в контексті принципу заборони застосування сили або погрози нею”** констатується відсутність міжнародно-правової дефініції поняття

„анексія”, а також критеріїв для кваліфікації дій, які становлять анексію. Аналізуючи явище анексії як результат застосування сили або погрози нею, дисертант звертає увагу на її протиправний характер, що в силу загального принципу права *ex injuria jus non oritur* не передбачає передачу юридичного титулу щодо державної території. Анексія, на думку автора, включає два взаємопов'язаних етапи: 1) застосування сили або погроза нею з метою захоплення частини державної території; 2) заходи державних органів, спрямовані на зміну юридичного титулу захопленої території. Подається авторське визначення політичної анексії, яка розуміється як заходи організаційно-правового характеру державних органів стосовно приєднання частини території іншої держави без проведення референдуму з цього питання в умовах паралельного існування двох урядів. Відзначається, що політична анексія, а також її модифіковані форми отримали застосування під час подій у Східному Тиморі зразка 1975 р. і у конфлікті між Кувейтом та Іраком 1990 р.

Досліджуючи практику міжнародного права, зокрема у частині анексії як різновиду застосування сили, автор доводить, що анексія колишнім Радянським Союзом Прибалтійських держав у 1940 р. відбулась всупереч чинним на той час двостороннім міжнародно-правовим зобов'язанням. Встановлено, що у випадку анексії Прибалтійських держав характерним є наявність ознак як військової, так і політичної анексії. У конфлікті на Близькому Сході, зокрема анексії Сектору Газа і Західного берегу ріки Йордан, вбачається проблема порушення заходів реалізації цілей резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 181 (II) 1947 р., що бере початок у передчасному проголошенні Ізраїлем незалежності. Наголошується, що неправомірні дії Ізраїлю фактично отримали легітимний характер у резолюції Ради Безпеки (№ 95 1951 р.), яка у такий спосіб не виконала зобов'язань щодо імплементації положень резолюції Генеральної Асамблеї 1947 р. Аналіз ситуації пов'язаної із анексією Єрусалиму показав, що забезпечення міжнародно-правового статусу Єрусалиму як *corpus separatum* ускладнюється діями з боку Ізраїлю, що кваліфікуються як політична анексія Єрусалиму (наприклад, закон 1980 р. про столицю Ізраїлю, в якому єдиною столицею Ізраїлю визнано Єрусалим). У випадку анексії Голанських висот, незважаючи на практику трансферів населення на території Голанських висот з боку Ізраїлю, прийняття нормативно-правових актів, принцип *ex injuria jus non oritur*, на думку дисертанта, не передбачає перехід юридичного титулу щодо Голанських висот від Сирії до Ізраїлю.

У підрозділі 2.2. „**Особливості співвідношення принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів з принципом права націй (народів) на самовизначення**” проведено аналіз практики міжнародного права, в частині забезпечення реалізації права націй (народів) на самовизначення як дискреційного колективного права націй

(народів) в контексті принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів як іманентного права держав. Відзначається, що основна проблема полягає у відсутності правового механізму реалізації сецесії як однієї з форм самовизначення націй (народів). За таких умов, на думку дисертанта, у практиці міжнародних відносин інституціоналізуються механізми *ad hoc*, що забезпечують імплементацію сецесії. В даному контексті підкреслюється, що існує об'єктивна необхідність у розробці міжнародно-правових критеріїв реалізації сецесії. В результаті аналізу доктрини і практики міжнародного права доведено, що сьогодні анексія території, взаємна згода сторін, відмова у забезпеченні представництва нації (народу) у державних органах, нормативно-правове закріплення сецесії у внутрішньодержавному праві використовуються в якості можливих критеріїв, які допускають право на сецесію. При цьому акцентується увага на прикладах розпаду колишнього Радянського Союзу (взаємна згода сторін), розпад колишньої Югославії (нормативно-правове закріплення сецесії в конституції), а також на рішенні Верховного Суду Канади у справі Квебеку 1997 р. і висновку Конституційного Суду Російської Федерації у справі Татарстану 1992 р.

Загалом, констатується, що реалізація сецесії за загальним правилом відбувається в межах державної території та її міжнародно-визнаних кордонів. Окрему увагу дисертант приділяє явищу множинної сецесії, яка проявляється у діях спрямованих на вихід зі складу державної території, що відбуваються в межах однієї адміністративно-територіальної одиниці держави (наприклад, Катанга і Бабула на території Конго).

Розділ 3 „Практика України у забезпеченні принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів” складається із двох підрозділів. У підрозділі 3.1 **„Імплементація принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів у національне законодавство України”** зазначається, що належне виконання приписів передбачених цими принципами передбачає їх імплементацію у внутрішньодержавне право України. В ході проведеного дослідження дисертант приходять до висновку, що імплементація означає організаційно-правову діяльність державних органів України, яка спрямована на виконання міжнародно-правових зобов'язань, передбачених принципами територіальної цілісності та непорушності кордонів. Крім того, наголошується на тому, що положення конституції, нормативно-правових актів і підзаконних нормативно-правових актів забезпечують нормативну основу функціонування та взаємодії державних органів і посадових осіб в процесі виконання нормативних приписів за принципами територіальної цілісності та непорушності кордонів. Серед подібних державних органів автор виділяє Президента України, Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України, Міністерство закордонних справ України, Службу безпеки України та інші. Встановлено, що особливістю

імплементатії принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів у національне законодавство України є загальне підтвердження цих принципів, яке при цьому не розкриває їх нормативних приписів. Досліджуючи імплементатію принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів, окрему увагу автор звертає на юридичну відповідальність, передбачену за порушення цих принципів Кримінальним кодексом України 2001 р. Це на рівні національного права України, на думку дисертанта, створює комплексний правовий механізм як для виконання принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів, так і для забезпечення на практиці територіальної цілісності України. Разом з тим, зазначається, що статус загальноновизнаних норм міжнародного права та міжнародних договорів міжвідомчого і міжурядового характеру в системі законодавства України залишається невизначеним. З цією метою обґрунтовується доцільність невідкладного прийняття Закону України „Про нормативно-правові акти”, а також постанови Верховного Суду України „Про застосування судами загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права і міжнародних договорів України”.

У підрозділі 3.2. **„Територіальна цілісність та непорушність кордонів України в умовах викликів і загроз XXI ст.”** розглядаються основні загрози, які становлять небезпеку для збереження і підтримання територіальної цілісності та непорушності кордонів України. З-поміж загроз існуючому міжнародному правопорядку і національній безпеці України дисертант виділяє наступні: динаміка проявів застосування сили або погроза нею, сепаратизм, територіальні суперечки. В даному контексті пропонується розглядати такого роду загрози з позицій їх поділу на внутрішні та зовнішні загрози. Зазначається, що загрозливий характер порушення принципу заборони застосування сили або погрози нею детермінується новітніми підходами у трактуванні цього принципу. Тут насамперед мається на увазі розширене тлумачення статті 51 Статуту ООН за допомогою доктрини попереджувальної самооборони (*pre-emptive self-defence*). На думку автора, незавершеність договірно-правового оформлення кордону України створює сприятливе середовище для територіальних суперечок до України з боку сусідніх держав. Наголошується, що досвід попередніх років, зокрема територіальні претензії Російської Федерації щодо Автономної Республіки Крим, Румунії щодо Північної Буковини і Південної Бессарабії вказує на залучення як міжнародних, так і внутрішньодержавних механізмів для забезпечення територіальної цілісності України. Крім того, зазначається, що Україна здійснює активну боротьбу з проявами сепаратизму на національному і міжнародному рівні. В цьому відношенні дисертант акцентує увагу на тому, що Україні необхідно сформулювати чітку позицію щодо міжнародно-правового статусу Косово. В ході проведеного дослідження автор дійшов висновку, що ефективність протидії і попередження загроз та викликів

територіальній цілісності України з боку державних органів України вимірюється не лише їх діяльністю у цьому напрямі, але й адаптацією чинного законодавства до динаміки розвитку подібних загроз. Серед рекомендацій у сфері боротьби з викликами і загрозами територіальній цілісності та непорушності кордонів України пропонується використання потенціалу міжнародної регіональної організації ГУАМ.

ВИСНОВКИ

У висновках сформульовані найбільш суттєві результати і положення дисертаційного дослідження, які характеризуються теоретичною новизною та практичним значенням, а саме:

1. Поява принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів зумовлена закономірностями прогресивного розвитку міжнародного права і необхідністю створення загальноновизнаних правил поведінки з метою забезпечення нового світового правопорядку. Особливості становлення принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів нерозривно пов'язані із загальною історією міжнародного права.

2. Поняття та нормативний зміст принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів розкривають загальні і спеціальні ознаки, що виступають якісною характеристикою юридичної природи принципів. Універсальна сфера дії, загальноновизнаний та імперативний характер належать до спільних загальних ознак принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів. Спеціальні ознаки зазначених принципів як от функція забезпечення міжнародної безпеки позначають їх основні концептуальні засади. Особлива спеціальна ознака принципу територіальної цілісності полягає у здійсненні функції у сфері захисту території держави, зокрема в частині її неподільності. Натомість спеціальна ознака принципу непорушності кордонів стосується виконання функції забезпечення стабільності кордонів.

3. Нормативний зміст принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів детермінується системою взаємопов'язаних норм зобов'язуючого, забороняючого та уповноважуючого характеру.

4. Функціонування принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів у механізмі правового регулювання передбачає дотримання з боку суб'єктів міжнародного права зобов'язань визначених нормативним змістом даних принципів. Міжнародно-правова поведінка пов'язана із дотриманням принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів передбачає як активну, так і пасивну модель поведінки, що визначається юридичними приписами нормативного змісту зазначених принципів.

5. Правова регламентація відносин, що виникають під час реалізації націями (народами) сецесії як зовнішньої форми принципу права націй (народів) на самовизначення пропонує застосування цілого комплексу юридичних норм, серед яких пріоритетне значення належить загальному принципу права *ex injuria jus non oritur*, інтертемпоральному принципу, доктрини *uti possidetis juris* та інших норм міжнародного права.

6. Важливою передумовою ефективного виконання державами зобов'язань за нормативним змістом принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів виступає їх імплементація у внутрішньодержавне право. Положення національного права забезпечують нормативну основу взаємодії органів державної влади під час виконання ними конкретних міжнародно-правових зобов'язань.

7. Практика України щодо виконання нормативних приписів за принципами територіальної цілісності та непорушності кордонів включає організаційно-правову діяльність компетентних органів державної влади з повноваженнями у сфері захисту територіальної цілісності та непорушності кордонів.

8. Загрози та виклики територіальній цілісності та непорушності кордонів України складають застосування сили або погроза нею, територіальні суперечки (зовнішні загрози) та сепаратизм (внутрішні загрози). В подібних умовах актуальне завдання України полягає у комплексному використанні чинних міжнародно-правових механізмів та засобів передбачених на рівні внутрішньодержавного права з метою підтримання територіальної цілісності та непорушності кордонів.

9. Фундаментальне значення територіальної цілісності та непорушності кордонів як невід'ємної умови забезпечення національної безпеки держав, неподільності їх території буде незмінно зростати в міру появи нових загроз і викликів існуючому міжнародному правопорядку.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Цимбрівський Т. С. Історія становлення принципу непорушності кордонів у міжнародному праві / Т. С. Цимбрівський // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2007. – Вип. 22. – С. 181 – 187.
2. Цимбрівський Т. С. Нормативний зміст принципу територіальної цілісності / Т. С. Цимбрівський // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2007. – Вип. 19. – С. 194 – 202.

3. Цимбрівський Т. С. Нормативний зміст принципу непорушності кордонів // Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку: Збірник тез наукових доповідей за матеріалами III міжнародної науково-практичної конференції, м. Луцьк, 23-24 березня 2007 р. – С. 58 – 59.
4. Цимбрівський Т. С. Принцип непорушності кордонів у механізмі міжнародно-правового регулювання / Т. С. Цимбрівський // Наше право. – 2007. – № 4. – С. 71 – 75.
5. Цимбрівський Т. С. Принцип територіальної цілісності в реаліях XXI ст. // Наука і вища освіта: Збірник тез наукових доповідей за матеріалами XV Міжнародної наукової конференції молодих науковців, м. Запоріжжя, 17-18 травня 2007 р. – С. 274 – 275.
6. Цимбрівський Т. С. Принцип територіальної цілісності: нові підходи його розуміння, сучасні тенденції розвитку // Програма звітної наукової конференції Львівського національного університету імені Івана Франка за 2006 р. – С. 27.
7. Цимбрівський Т. С. Історія становлення принципу територіальної цілісності у міжнародному публічному праві / Т. С. Цимбрівський // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2005. – Вип. 15. – С. 233 – 241.

АНОТАЦІЯ

Цимбрівський Т.С. Дотримання принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів у міжнародному праві. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2008.

В дисертації досліджуються актуальні проблеми сучасного міжнародного права, пов'язані із дотриманням суб'єктами міжнародного права міжнародно-правових зобов'язань передбачених принципами територіальної цілісності та непорушності кордонів. На основі аналізу історичних етапів розвитку принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів встановлені особливості формування цих принципів в контексті загальної історії міжнародного права. Особливу увагу приділено дослідженню нормативних приписів принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів, а також їх об'єкту, суб'єкту, їх функціям в міжнародно-правовому регулюванні. Розглядаються питання проблемного характеру щодо виконання зобов'язань передбачених принципами територіальної цілісності та непорушності кордонів через їх співвідношення з іншими принципами міжнародного права, зокрема принципом права націй (народів) на самовизначення та принципу заборони застосування сили або погрози нею. Окремо аналізуються особливості імплементації принципів територіальної

цілісності та непорушності кордонів у внутрішньодержавне право України та практику України у сфері підтримання та збереження територіальної цілісності. Встановлено основні внутрішні та зовнішні загрози та виклики територіальній цілісності та непорушності кордонів України, які існують на сучасному етапі міжнародних відносин.

Ключові слова: основні принципи міжнародного права, принципи територіальної цілісності та непорушності кордонів, принцип права націй (народів) на самовизначення, принцип заборони погрози або застосування сили, кодифікація, механізм міжнародно-правового регулювання, імплементація.

АННОТАЦІЯ

Цимбривский Т.С. Соблюдение принципов территориальной целостности и нерушимости границ в международном праве. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.11 – международное право. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко.

В диссертации исследуются актуальные проблемы современного международного права, связанные с соблюдением субъектами международного права международно-правовых обязательств, предусмотренных принципами территориальной целостности и нерушимости границ. На основании анализа исторических этапов развития принципов территориальной целостности и нерушимости границ установлены особенности формирования данных принципов в контексте общей истории международного права. Особое внимание уделяется исследованию нормативных предписаний принципов территориальной целостности и нерушимости границ, а также их объекту, субъекту, их функциям в международно-правовом регулировании. Рассматриваются проблемные вопросы, которые появляются в связи с выполнением обязательств, предусмотренных принципами территориальной целостности и нерушимости границ через их соотношение с другими принципами международного права, в частности с принципом права наций (народов) на самоопределение и принципом запрета использования силы или угрозы силой. Отдельно анализируются особенности имплементации принципов территориальной целостности и нерушимости границ в внутригосударственном праве Украины и практика Украины в сфере поддержания и сбережения территориальной целостности. Установлены основные внутренние и внешние угрозы и вызовы территориальной целостности и нерушимости границ Украины, которые существуют на современном этапе развития международных отношений.

Ключевые слова: основные принципы международного права, принцип территориальной целостности, принцип нерушимости границ,

принцип права наций (народов) на самоопределение, принцип запрета угрозы или применения силы, кодификация, механизм международно-правового регулирования, имплементация.

ANNOTATION

Tsymbrivskyu T.S. Compliance with the principles of territorial integrity and inviolability of frontiers in international law. – Manuscript.

Thesis for obtaining a scientific degree of the Candidate of Legal Sciences under speciality 12.00.11 – International Law. – Kyiv Taras Shevchenko National University. – Kyiv, 2008.

Thesis deals with the investigation of the topical issues of contemporary international law connected with the compliance by the subjects of international law of the commitments implied under principles of territorial integrity and inviolability of frontiers. Special attention is drawn to the history of development of the principles of territorial integrity and inviolability of frontiers and analysis of the legal norms under these principles. Commencement of the principles of territorial integrity and inviolability of frontiers in the system of international law is the objective result of the progressive evolution of the principles which initially took place in the ancient period of the international law. In terms of the principle of territorial integrity such other principles as principle of sovereignty of states, principle of peaceful settlement of disputes, principle of ban of threat or use of force and institute of neutrality played a significant role within certain stages of principle's development. Contemporary development of the principle of territorial integrity implies its codification by a number of international intergovernmental organizations, such as African Union, Organization of American States, Organization of Islamic Conference etc. Today principle of territorial integrity is defined both as a norm of positive and general international law. In connection with the principle of inviolability of frontiers nowadays it is referred as universal principle of international law. This conclusion is drawn principally on the basis of analysis of numerous resolutions of international organizations which reflect not only *opinio juris* on this issue but represent basic law systems of the world.

Comprehension of the concept of territorial integrity and its juridical commitments is considerably undermined by the definition of the notion “territorial integrity” in the Russian version of the United Nations Charter in the form of “territorial inviolability”. Nowadays this problem is typical of the practice of United Nations General Assembly.

Introduction of the notion “general and special elements of the principles of territorial integrity and inviolability of frontiers” is suggested for the scientific research of principles concept and commitments.

Compliance with the principles of territorial integrity and inviolability of frontiers, especially in terms of the annexation as a form of use of force presumes application of the general principle such as *ex injuria jus non oritur*.

Thus, any territorial acquisitions gained as a result of annexation do not change legal status of the territory (for example, annexation of the Baltic States, annexation of Jerusalem, annexation of the Golan Heights etc).

Implementation of secession as a form of self-determination of peoples is tackled by means of ad hoc international mechanisms. Practice of international law reflects application of mutual agreement of parties, annexation of territory, denial in participation of the nation in the political life of the state as common criteria for the secession.

Implementation of the principles of territorial integrity and inviolability of frontiers in the domestic law system of Ukraine denotes law-making process by the respective bodies (president, cabinet of ministers, parliament etc.) aimed at adaptation of the national law system to the commitments under these principles. Key threats and challenges to territorial integrity and inviolability of frontiers of Ukraine comprise use of force, territorial disputes and separatist movements.

Key words: fundamental principles of international law, principle of territorial integrity, principle of inviolability of frontiers, principle of nations self-determination, principle of the ban of threat or use of force, codification, mechanism of international-legal regulation, implementation.